

AZ IRODALMI NÉPIESSÉG ÉS AZ 1848/49-ES FORRADALOM*

I.

A magyar irodalmi népiesség szakirodalma megkülönbözteti a népiesség fogalmának egy szűkebb és egy tágabb értelmét, hangsúlyozza a népiesség 1840-es évekbeli demokratizálódását és elmélete hazai kialakulásának kezdetét. Szerintünk a „tágabb” értelem (a „magyarság etnikuma élő és köztulajdonná tehető hagyományának összekapcsolása egy népi érdekű eszmeiséggel”) érvényrejutása (a demokratizálódás, az elmélet kialakulása: Erdélyi János munkássága) arra vall, hogy az 1830-as évek végétől kezdve népiességünkben is jelentkezik a nemzeti nép-, illetve parasztkultusz tendenciája.

Kialakulása egyik jelének tekinthetjük népies programjaink olyan átformálódását, amelyhez erősen hasonlót a közép- és kelet-európai népies irányzatoknál láthatunk. Legszembetűnőbbben ez Erdélyi 1842-es akadémiai székfoglalójának és 1847-es Népdalköltészetünkről c. dolgozatának összevetésekor mutatható ki. Ebből egyértelműen kiderül, hogy 1847-re Erdélyinél is elvonódik a hangsúly a népköltészeti műformákról, népköltészet és műköltészet problémájáról, és a jobbágyot magába fogadó nemzet kultúrájának egész szellemisége, erkölcsisége lesz elsődlegesen fontos számára. Amit e lényegében folklórisztikainak tekinthető tanulmányában körvonalazott, elvontan-tételesen kifejtette ugyanez évből származó esztétikai tanulmányában is (Egyéni és eszményi). Az elvont eszményit szerinte szükségképpen fölváltó „jellemzetes” (konkrét) egyéni nem más számára, mint a fenti értelemben megújuló nemzeti. Az a fejlődéskép, ami Erdélyi e dolgozatainak összevetéséből fölvázolódik, egybeesik irodalmi életünk ugyanerre az időszakaszra eső átalakulásával.¹

Megsokasodnak a népdalok mellett a tárgyiasabb, epikus műnemeket sürgető törekvések (Pulszky, Kriza, Toldy ismert fölhívásai, nyilatkozatai stb.). Röghamosan kiterjed a népfölvilágosító, parasztművelő népkönyv- és kalendárium-kiadás.^{1/a} Ugyanilyen irányú közóhajt fejeznek ki a különböző pályatételek, köztük a Nemzeti Színház 1843-ban, a Kisfaludy Társaság 1846-ban meghirdetett nevezetes pályázatait, amelyekre népszínművek és elbeszélő költemények — köztük a Toldi — érkeztek.

Magukban a művekben megjelenik a „nemzeti karakter” vonásait hordozó, idealizált magyar paraszt, az „alsó rendbeli hazafi” alakja. Az alkotások közül messze kiválik, mint legjellegzetesebb és esztétikailag világviszonylatban is magasrendű, Petőfi népies genre-figuráinak sora, életképei s az ezeket betetőző János vitéz. Petőfinél jól kirajzolódik 1845 előtt a magyar paraszt e fölmagasztosulásában a jobbágyi sors okozta előnytelen jellemvonások háttérbeszorulása, valamint a meselemek, anekdoták konfliktusoldó, művön belüli harmónia teremtő alkalmazása is.

* Tanulmányrészlet.

¹ Szemléletesen utal erre a folyamatra T. Erdélyi Ilona könyve is: Irodalom és közönség a reformkorban. Bp. 1970. 158—166. l.

^{1/a} Jellemző, hogy Vörösmarty a Mezei Naptár számára írja A katona és Mák Bandi c. népies költeményeit 1842-ben és 1844-ben.

Az 1840-es évek közepére a jobbágykérdés megoldatlansága, az 1846-os lengyel fölkelés parasztok által való vérbefojtása fölidézi a nemzeti érdekegyesítés elkerülhetetlen parancsát.^{1/b} A probléma irodalmi vetülete részint a minden eddiginél világosabb, történelmibb látásmód jelentkezéséről vall Eötvös Dózsa-regényében, részint az egységessé, a jobbágykérdés igazságos, méltányos megoldása révén egységessé váló nemzet vágyképét teremti meg. A népiesség az eddig túlnyomóan „izolált”, tehát a valóságos problémákat óvatosan kezelő, áttételesen exponáló parasztábrázolástól a nemzeti történelem népies földolgozása felé hajlik, mintegy nevelőhatású példákat keresve a nemzeti egyetértés szülte korokban, s ellenpéldákat tárva föl a belviszályok szörnyű következményeinek képeiben. A nemzeti egység történelmi tanulságának legkínálkozóbb kerete mégis a honfoglaló ősöknek a reformkor előző évtizedeiből jól ismert példája volt, azoké, akik új hazát tudtak teremteni.² Ez a nemzetfelfogás azzal tetézte most a „régí dicsőség”-et, hogy részint a világverő Attila népéhez kapcsolta a magyarság eredetét és történelmi jogát a Kárpátmedencéhez³, részint a korszerű, európai nemzetté váló magyarság ideálképét ennek az ősi nemzeti közösségnek modern megújulásában látta. Olyan, valóban új hazát teremteni képes közösségben, amelyben nincs úr és szolga, egységes egyenlő, szabad, fegyverforgató, újjáéledő ősi erényektől duzzadó nemzet, amely megszabadul a külső elnyomástól is és az idegenek okozta gyöngeségektől, a nemzeti viszálykodástól. Szinte a szabadság, egyenlőség, testvériség eszméje öltözik így sajátosan paraszti, történelmi jelmezbe, olyan nemzeti formába, amely a nemesség vezette polgárosodás folyamatának egyik, tömeghatását tekintve legjelentősebb ideológiai tényezője volt, amely — minden romantikus történetfilozófiai illúziója ellenére — a történelmileg indokolt nemzeti érdekegyesítés, a nemesi érdekek és paraszti törekvések egyeztetésének alapja lehetett. Megtartotta a hősi múlt minden nimbuszát anélkül, hogy azt egyetlen réteg számára vindikálta volna, kiterjesztette a nemesi nemzet honszerző, államalapító tettét a magyar jobbágyra, és fölvázolta az ennek a gondolatnak jegyében kibontakozó jövő vágyképét, a polgári demokratikus Magyarországot.

A kor fogalmai szerint tudományos háttérrel adott a koncepciónak a folklór gyűjtése mellett a század eleje óta kibontakozó tárgyi néprajzi kutatások föllendülése, sőt az etnológia hazai kezdeteinek számos, egyre szaporodó eredménye. A zártabb tájegységek népszokásaiban, eszközeiben, ruházatában az ősök emlékeit, népességében (pl. palócokban, székelyekben) közvetlen leszármazottait keresték, sőt sor került — részben az Akadémia támogatásával — az ősmagyarok maradékainak az országon kívül (Moldvában, Bukovinában) való keresésére is.⁴

A hazai történetírás is segített mindezt egybeötvözni. Hováth Mihály egyik korai dolgozata (Párhuzam az Európába költözködő magyar nemzet s az akkori Európa polgári s erkölcsi műveltsége között)⁵ például a Nagy Károly birodalmának fölbom-

^{1/b} A békülékenységre nem könnyen hajló Táncsics is ilyen értelemben példázgat a Nép szava — isten szava c. munkájában (1847) „nemes atyánkfiai”-nak.

² Az előzményekre vonatkozóan l.: Mezei Márta: Történelemszemlélet a magyar felvilágosodás irodalmában c. munkáját (1958), különösen a Történelem és erkölcs c. fejezet Fessler hatását tárgyaló, az 1810 utáni helyzetet megvilágító részeit (77—91. l.).

³ Az Attila-témának az 1830-as évek végétől kezdve gyakoribb előkerüléséről adatszerűen beszámol Grexa Gyula: Arany János Csaba királyfia (Bp. 1917.) c. dolgozata (23—25. l.) és Nagy Béla: Attila a magyar irodalomban (Bp. 1939.) c. disszertációja. — 1843-ban ponyván is megjelent: Attila hunnok királyának élete stb.

⁴ Összefoglalóan l.: Tálás István: Néprajzi életünk kibontakozása (Bp. 1948.) Különnyomat a Magyar Népkutatás Kézikönyvéből.

⁵ A tanulmány a Marczbányi Intézet 1834-es pályatételére készült, a pályázat sorsa azonban függőben maradt. Csak amikor az Intézet az Akadémiába olvadt (1845) került elő Horváth dolgozata.

lása utáni, viszályokba sülyedt, a jobbagyságot rendszerré tevő feudális Európát az erkölcsi elvadás és züllés, az anarchia, az erőszak és embertelenség világának rajzolja. Ezzel szemben a szabad magyarságról szólva hevesen elutasítja az egykorú nyugati történészek véleményét a honfoglaló ősök vadságáról és háborúkban tanúsított kegyetlenségéről. Bizonyítani igyekszik, hogy az egyszerű, de szellemében modern „alkotmány”-nyal rendelkező, a szolgaságot nem ismerő magyarság „nemes, nagyszívű, erőteljes, gondolatban s érzelemben gazdag” nép volt. „... az európaiaknál magukból a tömegekből, a polgári társaság fonák elrendeléséből forrott ki a romlottság; a magyarok közé kívülről hozattott be s hintetett el annak szaporra magja. Olyan helyzetben valának ezek, mint egy nemes gyermek, ki korán selejtesek társaságába szövődik.”⁶

A folklór, a népköltészet mint a hajdani magyarság szellemiségének hordozója ekkor fonódik véglegesen bele a magyar műltszemléletbe. Nemcsak hallgatólagosan értődik ez időtől bele a parasztság a honfoglalók seregeibe, hanem hangsúlyozott jelentőséget is nyer jelenléte a nemzetalkotásban. Tétéles megfogalmazásban olvashatjuk ezt Arany és Petőfi levélváltásában⁷, ahol Arany a honfoglaló ősök igazi utódainak a parasztságot tekinti.

A népies epikának mondai-történelmivé színeződése már korábban is jelentkezett a magyar irodalomban. Garay hosszú ideig készülő, s apránként megjelenő történelmi tárgyú elbeszélőköltemény sorozatának⁸ fokozatos átalakulása is erre vall, de ilyen, megnövekvő irodalmi közhangulatot fogalmaz meg a Kisfaludy Társaság is nevezetes pályatételében: „Készíttessék költői beszély, versben, melynek hőse valamely a nép ajkán élő történelmi személy... Forma és szellem népies legyen.” A bírálók Arany beérkező művére tett megjegyzései is ilyen várakozás beteljesülésének jegyében fogantak. A reményeken fölül betelt várakozás jele a pályadíj fölemelése is, ugyanerre vall a Toldi kritikái fogadtatása (Toldy, Erdélyi, Eötvös, Vahot). A beküldött művek száma és jellege is a népies epikának ezt az átalakulását példázza. A Toldi sikere még további lökést adott ennek a folyamatnak, s a karakterisztikus memzeti epika fölvirágzását ígérte. Innét származtatható Petőfinek az a lelkendezése is, amely az általa „nem egészen dicstelenül kezdett” út folytatására biztatta váratlanul fölbukkant költőtársát. Petőfi ezt annál is inkább szíve szerintinek vélte — nemcsak a Toldit, hanem Arany jóideig csak tervnek maradó eposzötleteit is — „mert hiszen ő maga írta 1844-ben a Mért nem születtem ezer év előtt c. költeményében, hogy Árpád párduebőrös daliái közt szeretne versengeni Lehel vezérrel a csatadalban, s a Lehel téma éveken át foglalkoztatta.”⁹ Arany sikere a népies történelmi tárgyú epiká-

⁶ Bizonyításul büszkén írja többek között, hogy Zoltán idejében egy magyar portya vállalkozásának sikertelensége miatt dühében földült ugyan egy apacakolostort, lakóit legyilkolta, „de tisztaságuk sértetlen maradt”. (Horváth M. kisebb munkái. Pest 1868. I. köt.) — A honfoglaló magyarságról Horváth későbbi műveiben is lényegében ugyanezt vallotta, sőt a képet regényesen kiszínezte. (Pl.: A vezérek kora. Uo.)

⁷ 1847. febr. 28., hasonló szellemben Szilágyi Istvánhoz 1847. nagypéntekén. — Arany szerint a magyarok a memzeti dinasztia, az Árpád-ház idején is mind nemesek (szabadok) voltak még. (Mik voltunk? Mivé leszünk?) Ö. M. X. köt. 191. l.

⁸ Az 1839—47 között írott ciklus címe Árpádok lett. Először az Álmos c. rész jelent meg (1841) nem éppen népies formában, de később a ciklus célzatában és modorában egyre jobban igazodik az általunk jelzett irányhoz. Garay 1846-ban már azt írja öccsének, hogy reméli: „az ifjúságra is lehetne hatással s iskolákban is lehetne kelete”. (Garay J. Összes Munkái. 1886. III. köt. 518. l.) — A munka 1847—48-ban két kiadást ért meg. (Ferenczi József: Garay János életrajza. 1883. 153. l.)

⁹ A Lehel-téma minden valószínűség szerint Arany ösztönzésére vált Petőfinek ennyire szívügyévé. Lásd Grexa i. m. o. l.; Képes Géza: Népi-nemzeti klasszikus költészetünk kialakulásához. ItK 1962. 405—406. l.)

ban hozzájárult Petőfi olyan népnevelő-agitatív költeményeinek a létrejöttéhez is, mint pl. a Nép barátjában 1848-ban megjelent Bánk bán, Kun László krónikája stb.¹⁰ Magának a nemzeti múltnak ilyen értelmű fölfogása Petőfi egyéb költeményeiben is sűrűn előbukkan.¹¹ A Petőfit a fenti értelemben kétségtelenül inspiráló, a népiességben rejlő új lehetőségekre ráébresztő Arany jelentkezése irodalmi népiességünkben elsősorban azzal tér el Petőfi útjából, hogy az ő útja kezdettől fogva a „programok” közelében vezet. Nem csupán a Szilágyi által hűségesen hordott folyóiratok, könyvek teremtettek kapcsolatot Arany és a korabeli népies elméletek között. Amikor a költő a „színészkaland” után célul tűzte ki magának, hogy „közönséges ember” óhajt lenni, mint más, előbb maga is népnevelősködött, majd nagyszalontai hivatalnokoskodás is a nép ügye közvetlen szolgálatának tekintette, s különösen szívében fektűt a nép művelésének gondja. A Szilágyi Szalontára kerülése előtt a Társalkodóban megjelent cikke (Népnevelési ügyben) azt bizonyítja, hogy a magyar falvak és mezővárosok szellemi szegénysége a legszemélyesebb élménye volt. Ebben a keserűen irónikus cikkben fogalmazta meg először a nyilvánosság előtt a parasztság kiművelését illető aggályait.¹² Jól látható belőle, hogy a hamarosan a jobbágyorsból fölszabadulónak hitt parasztságról alkotott véleménye — minden érte való áldozatkészsége és szűk hatáskörében kifejtett és kifejthető tevékenysége mellett is — nem volt egyértelműen derűlátó. Érthető, hogy a legnehezebb értelemben vett népies didaktisztáig is közelebb állt hozzá, mint Petőféhoz. Ha csak 1850-ig kísérjük is figyelemmel költészetét, a népnevelő tendencia folyamatos jelenlétét konstatálhatjuk, mégpedig kétféle, egy szorosabb értelemben vett erkölcsi, és egy nemzeti-történelmi példázat formájában. Az előbbinek az Egy egyszerű beszélyke (1846) fogalmazza meg a rá oly jellemző tanulságát az „egy szem elejtett vétekmag”-ról, amely egész „csalánnemzedéket terem”. Az utóbbit Erdélyi tanulmányai táplálják Aranyban. A már említett 1842-es és 1847-es tanulmányok mellett az 1845-ben írt Vörösmarty-bírálatra¹³ hívjuk föl Harmos Sándor nyomán¹⁴ a figyelmet. Ebben Erdélyi a verses epika korszerűségét vitató Szentágh-Toldy vita folytatásaként a nemzeti epika iránti kívánalmakat is összegezi (IV—XIII.). Innét merítette Arany azt a nemzeti-eposz koncepciót, amellyel egész pályáján vívódott¹⁵. Ez sugallta egyúttal, Vörösmarty Toldiról szóló művére¹⁶ terelve Arany figyelmét, hogy mondákra, mesékre támaszkodva alkosson történelmi tárgyú epikát.¹⁷ Innét ered a célzat, amit Petőféhoz írott

¹⁰ 1848. júl. 30. 129—30., illetve szept. 3. 217—18. — Horváth János „csúfondáros, triviális népiesség”-nek nevezi e versek modorát. (Petőfi Sándor Bp. 1922. 468. l.)

¹¹ A magyarok Istene! A nemzetgyűléshez, Ismét magyar lett a magyar, az Élet vagy halálban említett világhódító híres ősök stb. — A népies epika vázlatos áttekintését adja egyébként Benedek Marcell A magyar népköltészet hatása a XIX. sz. magyar epikusaira c. munkája. (Bp. 1907.)

¹² Ö. M. X. köt. 1962. 151., 582. l.

¹³ Vörösmarty minden munkái. Pályák és pálmák 1868. 146. l.

¹⁴ Harmos S.: Arany János Toldijának keletkezéséhez. ItK 1911.

¹⁵ Erdélyi képtelen állításnak tartja, hogy a magyarságnak ne lett volna ősi eposzi hagyománya, s kijelenti: A költészetnek eszerint két hajnala volna; egyik: mely öntudatlanul jő, mintegy rávirrad a nemzetre, másik az, melyet az szeret használni, ki sokáig alván, későn ébredett. Elsőben a nép tanít költészetre, másodikban a nép tanítatik; amaz természetes, emez már mesterséges, mint a forrás, mely magától buzog föl, vagy emberi kéz segítségével által. Nincs tehát miért letenni a tollat azoknak, kiket isten eposzi ajándékkal ruházott föl s küldé közinkbe. (Pályák és pálmák 1868. 210—11. l.) — Arany egész életére vállalata a nemzeti költészet a „második hajnalának” kiteljesítését, ennek jegyében írt pl. a magyar eposzi hagyomány kérdéséről (Naiv eposzunk) és a népiességről (A magyar népdal az irodalomban, Népiességünk a költészetben) stb.

¹⁶ Az ősz bajnok.

¹⁷ „Azért óhajtanám — írta Erdélyi —, ha találkoznék történetíró, ki felfogva ott, hol felfoghatná a történet fonalát az előkorban, megírná a homályos időszakot is mese, monda, rege után, a mint adatik tudnia.” (I. m. 221. l.)

levelében említ: „megtanítanám a népet, miképpen szeresse a hont, melyért előde vére folyt.” Amikor pedig Petőfi Fako leány...-át olvasva megkísérli ahhoz hasonló népies elbeszélés írását, csak a prózában mutatkozó nehézkességének érzése mondatja vele: „Fako leányt és pej legényt, tudom istenem, hogy nem írok, ha nyelvemet kivetem is.”¹⁸ Hogy mégis értelmét és hasznát látta az ilyen műveknek, s erőt vett magán, bizonyítja az Egy egyszerű beszélyke.¹⁹ 1850-ig — érthető okokból — a nemzeti történelmi verses példázat kerül inkább előtérbe nála.

Ismét Erdélyi az, akinek tanulmányaiban Arany saját népies nézeteinek megfogalmazását lelhetjük föl, amelyeket Szilágyi firtatott.²⁰ A programokhoz való közelség azonban nem feledtetheti velünk azokat a különbségeket, amelyeket részint az Erdélyi-féle tanulmányok és Petőfi Aranyhoz írott levelei, részint Aranynak Szilágyihoz, Petőfihez és Szász Károlyhoz 1847-ben írott sorai mutatnak a népiesség értelmezésében. E különbségeket többen is vizsgálat alá vették.²¹ Ezekből a tanulmányokból egybehangzó az a megállapítás, hogy amíg a Toldi páratlan esztétikai szinten betölti Erdélyi 1847-es népiesség-elméletének célkitűzéseit, addig a levelezés arról vall, hogy Arany „ámen”-t mond ugyan Petőfi Erdélyitől távolodó programjára²², ezt mégsem egészen úgy érthette, ahogy Petőfi ítélhette meg az ő álláspontját.²³ De a Petőfivel folytatott levelezés alaposabb vizsgálata is a „népköltő”, a „népköltészet” (értsd: népies műköltészet), „nemzeti költészet” értelmezésének különbözőségeire vet világot! Csak Hermann István vélte: „Arany és Petőfi első levélváltása a legkiválóbb bizonyítéka annak, hogy Arany a nemzeti költészet fogalmának értelmezésében teljesen egyetértett Petőfivel.”²⁴ Sőtér István szerint Arany végeredményben „belül maradt” Erdélyi népiességre vonatkozó elméletén, de Szilágyihoz és Szászhoz írott, a népiességet értelmező sorai sem mondanak ellent Petőfiének, hanem saját nézetei pontosabb körvonalazására tett kísérletek, „Petőfi határai tágasabbak, — Arany a maga határaival elfér amazok között.”²⁵ Ez kétségtelenül így van, annál is inkább, mert Petőfi ezidőben kibontakozó, irodalomszervező tevékenysége föltűnően széles körre terjedt ki. Vitathatatlan, hogy e körön belül Arany állt hozzá legközelebb, de amikor Arany Petőfiének a Toldit üdvözlő levelére válaszolva megemlítette Tompát, Petőfi azonnal kész egy „triumvirátus” tervével, holott Tompa népiessége — ez addig megjelent költeményeiből is nyilvánvaló lehetett — távolabb állt Aranyénál Petőfiétől.

¹⁸ Petőfi e prózai műve, mint A nagyapa (1847) is — a szerkesztői jegyzet szerint — egy népnevelő célzatú novellasorozat egyik darabja lett volna. (Életképek 1847. I. 163. l.) A novellák célzatáról s jellegéről lásd részletesen Martinkó András: A prózaíró Petőfi. (Bp. 1965. 228—260.)

¹⁹ A szóban forgó novella számos ponton a Gotthelf-féle írásokra emlékeztet. A falusi lelkész példásan rendezett gazdasága, dús termésű gyümölcsöse, hatalmas szénakazla, nem fényűző, de nyájas lakása tendenciózusan áll szemben részint a már nevükkel is jellemzett szereplők (Gézengúz, Mokány), részint a falu népének bemutatásával. Ez a falusi nép durva, iszákos, előítéletekkel teli, s amikor jötevéjét, a papot tűzvész fenyegeti, a mentés helyett lopási alkalomnak használja ki a zűrzavart stb. Mokányban azok a vonások jelennek meg, amelyeket Arany a Népnevelési ügyben c. cikkében is elpanaszol a parasztlégényekről.

²⁰ Levelezésükből: Szilágyi 1847. márc. 12-én, ápr. 9-én, Arany 1947. nagypéntekén, szept. 6-án.

²¹ Lukács György: A százéves Toldi. Új magyar kultúráért 1948., Barta János: Arany János 1952. (Az új költészet elvi kérdései c. fej.), Hermann István: Arany János esztétikája 1956. (A népi esztétika fogalma az 1849 előtti Aranytól c. fej.), Sőtér István: Nemzet és haladás 1963. (Petőfi és Arany népiesség-felfogásának különbségei c. fej.), Tamás Attila: Költői világképek fejlődése Arany Jánostól József Attiláig 1964. (Az utolsó „homérida” c. fej.)

²² Levele Petőfihez 1847. febr. 11.

²³ Levele Szilágyihoz 1847. szept. 6-án, Szász Károlyhoz okt. 11-én.

²⁴ I. m. 29. l.

²⁵ I. m. 82—83. l.

Azután meg Petőfi az Életképek köré akarta tömöríteni a „népköltészet” képviselőit. Ami — más jelekkel együtt — arra vall, hogy Petőfi maga sem egyféle értelemben használta a „népköltészet”, „népköltő” kifejezéseket, hiszen a Tízek társasága tagjainak költészete sem azonosítható Petőfi költészeti és népiességre vonatkozó elveivel részlet-vonatkozásaiban. Amikor Arany kimondta azt a bizonyos „ámen”-t, nyilvánvalóan nem csupán a költészetben és politikában egyaránt uralomra juttatandó népre gondolt, hanem arra az „igaz költő”-re is, aki „a nép ajkára hullatja kebelének menyeyei mannáját”, s „forró kebellet” vállalhatta-vallhatta magáénak a föladatot: „Nagy fáradalmait ha nem enyhíti más, enyhítsük mi költők...” Ahogyan Petőfi nem kevesellette prózába leszögezett végcéljához képest a versben megjelölt, szinte szelíd-filantropikus népköltői feladatot, úgy Arany sem tartotta szükségesnek fejtegetni akkor, hogy helyeslése mennyiben vonatkozik a végcélra, és mennyiben az éppen aktuális föladataira; hogy melyik áll közelebb szívéhez, vagy mindkettő egyformán, s milyen módon igyekszik ezeket szolgálni.

Nyilvánvaló, hogy ha Petőfi legradikálisabb kijelentéseit tekintenénk csupán rá egyedül jellemzőeknek, s ugyanakkor fölvonultatnánk Arany különböző nyilatkozatait, hamis képet kapnánk a két költő népiességre vonatkozó elképzeléseiről, a kor népiességének természetéről.²⁶ A világforradalom gondolatához eljutó, irodalmunkat nemzeti sorskérdések vonatkozásában átgondoló Petőfi a népiesség különféle, más-más fejlődési fázisból eredő árnyalataival szemben korántsem volt türelmetlen, amikor harcostársakat igyekezett toborozni.

Van olyan fölfogás, amely a népiesség történeti jellegét és helyét világosan látva — a speciális magyar viszonyokra azonban kevés figyelmet fordítva —, az irányzatot úgy fogja föl, mintha csupán folklór-kultusz jellege volna. Eszerint természetesen, hogy Petőfi és Arany is „túlhaladja” a népiességet, hiszen a betűszerinti értelemben vett folklór-formanyelv — még „fölemelve” is — alkalmatlan „össz nemzeti”, egyetemesebb mondanivaló, különösen forradalmi eszmék hordozására. Így Petőfi 1844-ben betetőzte, sőt le is zárta volna, már saját pályáján belül a népiességet. A forradalom alatt írott versei már nem sajátosan népies alkotások; elég ennek bizonyítására, ha az apostolt állítjuk a János vitéz mellé.²⁷ Hasonló indulású, de a népiesség efféle „betetőzését”, különösen „lezártságát” némileg föloldó, a népiességnek a Petőfi életműben a forradalmi romantikával való összeötvozódását lehetségesnek tekintő álláspont Sötér Istváné, amely szerint a János vitézt és Toldit mint a nép és nemzet közös hőseit megteremtő „össz nemzeti (népies-nemzeti) irodalom erőteljes demokratikus törekvései még nem jelentettek önmagukban forradalmi programot is — habár ez az irodalom volt 1848 előtt a forradalom legkövetkezetesebb előkészítője... Petőfi 1846-ban alakítja ki forradalmi szemléletét, ebben azonban már a népiességnél sokkalta többet képviselő ideológiák is benne foglaltnak. Petőfi ugrás-szerűen túljut a népiességen forradalmi költészetével, de a népiesség legfontosabb vívmányait költészetének forradalmi szakaszában is megőrzi. A népiesség vívmányai párosodnak Petőfi forradalmi korszakában a romantika örökségének egy részével, s a műköltészet különféle korszerű formáival... Az ő forradalmi költészete tehát sokkalta többet tartalmaz, mint amennyit a mégoly tisztá és demokratikus célkitűzésé-

²⁶ Hogy Petőfi mennyire nem türelmetlen a maga költészeti programja sürgetésében, bizonyítja pl., hogy dicsőően ír Arany Télben c. költeményéről is (1848. jan.), amelyben „harcostársa” a „zord való” elől a költészet által teremtett, kissé biedermeier-népies, melankolikus-édeskés idillbe kívánczik, ahol illatos menták közt kanyarog a kis patak és szőke fürtű bárány szőkdéccsel anyjához-stb.

²⁷ Pl.: Klaniczay Tibor: Népiesség és romantika. Kortárs 1958. 12. sz. 896. l.

ben a népiesség, az Erdélyi által meghirdetett össznemzeti (népies-nemzeti) irodalom valaha is magáénak vallott.²⁸

Azért idéztük hosszan ezt a gondolatmenetet, mert bár Petőfi költészetének benne foglalt jellemzésével számos ponton egyetértünk, mégis szükségesnek érezzük vele kapcsolatban észrevételeinket megtenni. Mint korábbi fejtegetésünkben bizonyára kintűnik, a népiességet, pontosabban a népiességnek Petőfi és Arany által képviselt változatát — mivel egyidőben a népiességnek a provinciális-pátriárkálístól kezdve számos árnyalata élt —, a János vitéz és a Toldi idejében mi is „tágabb értelemben” tekintjük népiesnek, vagyis népiességünk „nemzeti szempontú parasztkultusz” fokra való elérézését látjuk benne. A rendi Magyarország elleni, Petőfi-féle lázadás és a polgári forradalmárság közötti minőségi ugrást azonban nem tekintjük a népiesség lehetőségein való túlhaladásnak. A népiesség eszmeisége ugyanis szerintünk nem egyértelműen és változhatatlanul adott ebben a korban. Németországban sovén nacionalizmusnak is lehetett stíluskerete, ahogyan nálunk konzervatív és liberális álláspontok hordozója is volt; Oroszországban egy változata parasztforradalom ideológiáját is hirdethette stb. — s lehetett a plebejusi lázadás szócsöve. Így elvi akadálya annak sem lehetne, hogy a magyar polgári forradalom legkiemelkedőbb alakjának eszméit is kifejezze, annál is inkább, mert magyar nemes és polgári radikális egyetértett, hogy a nemzet forradalmának vívmányait és nemzeti függetlenséget meg kell védeni. Az idézet szerint is Petőfi magával vitte és megőrizte forradalmi költészetében a népiesség legfontosabb vívmányait. Szerintünk e legfontosabb vívmányok összessége nem lehetett — elvileg — egyéb az adott körülmények közt, mint a nép és a nemzet együttes céljainak kifejezésére való alkalmasság. Ilymódon Sőtér, amikor a népiesség beolvasztva történő túlhaladását említi, bizonyára Petőfi forradalmiságának olyan elemeire gondol, amelyek túlmutatnak ezeken a konkrét nemzeti célokon. Petőfi azonban nemcsak hogy nem választotta el — még gondolatban sem — a magyar polgári forradalom célkitűzéseit az általa vágyott világforradalom nagyszerű utópiájától, hanem szerinte az előbbi az utóbbival együtt valósulna meg. Ennek kezdetét elérkezni is látta az 1848-as európai forradalmi hullámban. Problémánk tehát az, hogy a népiességet akadályozhatta-e valami, hogy a forradalmiság ilyen értelmezésének is hordozója, kifejezésének kerete lehessen? A költői gyakorlat mindenesetre számos jelét adja annak, hogy ilyesféle kötöttség — a szemléletin kívül — nem volt. Hiszen a legrepublikánusabb hangú Petőfi-versek egyike, A király és a hóhér is vitathatatlanul népies hangon szól:

Úl a király nagy kevélyen
A fényes királyi széken,
Magas urak (aljas szolgák!)
Körülveszik, kezét nyalják.

S idézhetnénk az Itt a nyilam...-at és számos mást. Úgy gondoljuk, amit Petőfi valóban túlhaladott, az az Erdélyi-féle népies *programváltozat*, de ennek betöltése sem jelentette Petőfi számára — még ha mások számára kétségtelenül azt jelentette is — a nemzet és nép közös céljainak szolgálatára hivatott és kialakult stílus végső lehetőségeit. Az bizonyos, hogy Petőfi forradalmi lírájában a korabeli világirodalom, a romantika vívmányai is jelen vannak, de ezek korábban is hozzájárultak költői fejlődéséhez. 1848 — 49-ben sem érezzük háttérbe szorulni költészetének tartalmában és stílusában a népi és nemzeti jelleget. Részletkutatások szemléltetően kimutatták, hogy a forradalom és szabadságharc költészete — éppen úgy, mint az osztrák

²⁸ A magyar irodalom története 1849—1905. Bp. 1963. 26. l.

és német népiesség esetében — mekkora erőt és lehetőséget nyert a népiesség nagymérvű, bár továbbmódosult újrafőllángolásában. Petőfinél is a városi-plebejus forradalmi („Béranger-féle”) daltípus is az „alapformák (értsd: az eredeti népdaltól alig megkülönböztethető műdalok) asszimiláló ereje által vált nemcsak formájában, de tartalmában is magyarrá...Katonaversei pedig a XIX. századi népköltészeti formákat veszik magukra.”²⁹

Kiindulópontul vett népiesség-definíciókkal is összefér a költő 1848 — 49-es költészete. Sem a magyar etnikum, sem a népi érdekű eszmeiség (amely az adott történelmi helyzetben szükségképpen forradalmi), sem a népi alakok, érzelmek (akik és amelyek miért nem lennének forradalmiak ekkor) korántsem idegenek e lírától. Ha Petőfi az ugyancsak ellentmondásos magyar romantikát a forradalmi költészet befogadására alkalmassá teszi, a nemzeti hős paraszti változatát megteremtő, s így nemzetivé vált népiesség (amely fölismerhetően jellegzetesen romantikus nemzet- és történetfölfogáson alapszik) miért merítené ki végső lehetőségeit a plebejus lázadással? A folklórból valóban kevés példa van a forradalmiságra.³⁰ Csakhogy a folklór és műköltészet viszonya ebben a fejlődési fázisban megváltozott, a folklór formaelemeinek erőteljes továbbélésével a hangsúly a népnek tulajdonított nemzeti-erkölcsi jellemvonásokra helyeződött át már Erdélyinél is. S az ilyen értelemben vett népies irodalom legzenialisabb képviselőjét mi akadályozta volna abban, hogy a forradalmi tengert alkotó nép nemzeti-erkölcsi jellemvonásainak forradalmi jelleget tulajdonítson?

A népiesség ezen a szinten már sem nem tisztán nemesi, sem nem tisztán paraszti, hanem elsősorban egy eredetében heterogén, forradalmár értelmiségi réteg ideológiájának is stílusban nemzeti-polgári célok megvalósításáért vívott harcában, még ha Petőfi e nemzeti célok megvalósítását az összes népek együttes fölszabadulásának vágyával fűzi is össze. Romantikus forradalmi ódái mellett, velük egyidőben születnek népies-forradalmi, agitatív költeményei. Az európai forradalmi hullám kezdetétől szinte új „népies-hullám”-ról beszélhetünk költészetében.³¹ Ha pedig összevetjük a János vitézt Az apostollal, abból részint valóban az derül ki, hogy a népiességnek a János vitézben elért szintjén Petőfi túljutott, részint viszont Szilveszterben lényegében ugyanazt a forradalmárt ismerhetjük föl, aki A király és a hóhérban szólal meg, s aki nyilat ló a királyi székbe, hogy az „csak úgy porzik kínjában!” — S hogy miért éppen nyíllal hadakozik a XIX. század magyar forradalmára, annak talán csak a Lehel szerzője a megmondhatója...

Ahogy Petőfi világnézeti fejlődésében a nép eszményítése plebejusi lázadásba, majd forradalmárságba csapott át és költészetében Tündérország képét fölváltotta a XIX. századba álmódott „Kánaán”, úgy emelte magával a népköltészet alapján újjászülető magyar költészetet magányos útján a legmagasabbra. Ő, aki minden kortársánál előbb, genre-mivoltából kiemelve, modernül nemzetivé tette az előtte partikuláris népiességet, a magyar parasztságot fölszabadító népforradalom perspektívájában

²⁹ A műfaj kérdései Petőfi 1848—49-es lírájában. Tanulmányok Petőfiről Bp. 1962. 397. l. — E dolgozatnak Régebbi daltípusok továbbélése c. fejezete hívja föl a figyelmet az aktualizálódó helyzetdalokra, életképekre stb. (Uo. 441—46. l.)

³⁰ Néhányat kimutat Dégh Linda: A szabadságharc népköltészete. Bp. 1952.

³¹ A már említetteken kívül: Kemény szél fúj... , Lehel vezér (1848. febr.), Bordal, Van-e mostan olyan legény... (márc.), Már minékünk ellenségünk (ápr.), Mit nem beszél az a német, A király esküje (máj.), Föl! Dobzse László, Toborzó (jún.), Lenkei százada (júl.), Hány hét a világ?, Vérmező (aug.), A székelyekhez (szept.), A vén zászlótartó (okt.), A csámpás legény, Csatadal, Kont és társai (dec.), Buda várán... (1849. jan.), Péter bátya (márc.), A huszár (máj.), A honvéd, Föl a szent háborúra! (jún.).

is tudta látni, s a népiesség általa megteremtett forradalmi változatának eszmei és stílusegységében láttatni az egész ország és népe sorsát. Így irodalmunkban a népiességnek nemcsak forradalmat előkészítő, hanem forradalmi funkciója is volt, mint ahogyan az osztrák és német „Achtundvierziger” költészet keretei között is.

Egy XIX. századi világforradalom titáni gondolata lenyűgöz bennünket nagyszerűségével, s megilletődött lelkesedéssel olvassuk a Nemzeti dalt, a Latourt lámpavasra húzó, Lamberget fölkoncoló tömeghez intézett lángoló-lüktető költeményt. Tudjuk, hogy 1848 tavasza és ősze az osztrák és a magyar forradalomban sorsdöntő időszak volt. Azt is tudjuk, hogy e forradalomban a tömegek aktivitásának ezek az időszakai részint páni rettegést, részint nagyszerű reményeket ébresztettek a szembenálló táborokban. A 48-as forradalmak természetéhez tartozott azonban, hogy mind a páni rettegés, mind a nagyszerű remények a történelem által megcáfoltassanak. A vigyázó szemek vagy a francia forradalomra, vagy egy történelmileg meg nem értett vágyképre vetődtek. Petőfi Az apostolban tragikus rádöbbenéssel fedezi föl mindent, és a „szőlőszem-hasonlat”-ban, majd Szilveszter sorsában le is vonja e fölismérésnek költői-történetfilozófiai konzekvenciáit. Az ő világirodalomtörténeti jelentősége jórészt éppen a 48-as radikális forradalmárok tragikumának e minden kortársát megelőző átélésében és költői kifejezésében rejlik.³²

A népvézérből a forradalom katonájává, az elért eredményeket önfeláldozóan védelmező honvédsereg Lehelévé lett Petőfi-ben a nagyszerű emberi ideáloknak az 1840-es években felemás módon forradalmivá érett közép- és kelet-európai valósággal bekövetkezett konfliktusát átélő költőóriást érezzük legfőlemelőbbnek. Ez a zseniális történeti helyzetfölismerés és -átélés diktálja tolla alá Az apostol félrevezethető, az érte magát áldozóban gonosztevőt látó népről írott sorait, a nagy történelmi csalódást alig leplező, szinte tragikus alaptónusú, a távoli jövőben gyümölcsöző önfeláldozásra buzdító verseit, csatadalait³³, melyeknek a Nemzeti dal utolsó versszaka már meglepő előképe, s a hatalmassá lenni kezdő néphez intézett óda az intermezzója. A diadalmas világforradalom részesévé álmódott magyarság a küzdelemben magára maradt, majd pusztá létéért küzdő néppé változik Petőfi költészetében — egybefoglalva egy történelmi fordulat felidézhető nagyszerű magasságait és félelmetes mélységeit.

Petőfi-nek a szabadságharc idején született népies költeményeit olyan forradalmár köztársasági erények fölébresztésére és táplálására szánt törekvések költői megfogalmazásának tekintjük, amelyeknek végső győzelmében a költő nem szűnt meg hinni a fehéregyházi csatában bekövetkezett nagyszerű haláláig.

³² E vonatkozásban a szabadszállási választást csak közvetlen ihletteremtő epizódnak tekintjük s nem értünk egyet olyan nézetekkel, amelyek a személyes kudarc hipertrófikus kivetülésének tekintették csupán Az apostolt.

³³ Ilyennek érezzük pl. a Jöjj el végre, valahára (1848. szept. 10.) c. költeményt, amely a fiakra örökségül szolgaságot hagyó ősök vad elátkozásával hív „síkra szállni”. Az ugyancsak e hónapból való Mít daloltok még ti, jámbor költők? így hív dalra: Rombadölt a fél világ... kietlen Látomány, mely szemet s szívet bánt! Hadd boruljon a rideg romokra Dalunk, lelkünk zöld repkény gyanánt.” A Csatadal (1848. dec.) szinte ezt a célkitűzést valósítja meg. Az Európa csendes... (1849. jan.) a „hütlén kor”-ban a szabadság egyetlen híveiként említi a magyarságot, a Csatában (1849. márc.) apokaliptikus küzdelem komor, vad képeit adja. — Bem sikerei, a tavaszi hadjárat diadalai csak rövid időre oldanak föl valamit ebből (Bizony mondom, győz most a magyar), de ekkor sem oszlik el a költőből a félmegoldások és a hamarosan bekövetkező „szörnyű idő” előérzete.

II.

Aranynak a Petőfi-féle célkitűzésekkel kapcsolatban említett, többféleképpen értelmezett, nagyjából egyidejű fejtegetései a népiesség különböző fejlődési fázisainak és változatainak hazai egymásbatorlódásával függenek össze. Nemcsak nyilatkozataiban, hanem műveiben is ez tükröződik. Toldija mellett ott áll a szinte azzal egyidőben készült Rózsa és Ibolya, a verses parasztmese. Velük egy esztendőben jelenik meg a kissé „heidelbergies”-en érzelmes A méh románca, Keresztfű címen a Szent László füve, a magyar parasztballada enyhén didaktikus költői próbájaként a Szőke Panni és a szociális igazságtalanságokat föltáró A szegény jobbágy. Arany pedig maga vallja akkoriban, hogy a Rózsa és Ibolya közelebb is állt a szívéhez, mint a Toldi.³⁴ Ugyanakkor a még 1848-ban befejezett Toldi estéje is távolodott a Tolditól, arra figyelmeztetve, hogy Arany nagyon is természetesnek érzi a népiesen belüli sokféleséget. Toldy Ferenc hiába biztatja, hogy mindenben a Toldi nyomába lépjen³⁵, a nagyobb műformákhoz sem ragaszkodott. Az Alföld népéhez c., 1848 elejéről való töredék meg felfogásában is távol áll Tolditól: a „direkt” példázat keretébe ágyazott, parasztos históriás-ének hagyományra épül.

A népies műveknek ez a sokfélesége Aranynál részint valóban a költő kísérletező kedvéből, illetve a témák eltérő voltából ered, amint ezt többen megállapították, s ebből távolabbi, a korszak népiességének jellemzésére alkalmas következtetéseket csak erős főnntartással vonhatnánk le. A jelenség azonban Petőfi életművén belül is fölismerhető, és még inkább föltűnő a forradalmat közvetlenül megelőző időszak egész népies termésének áttekintésekor. Czuczor népies művei például mindvégig a folklór-formák „megigazított” átvételének szintjén maradnak³⁶, illetve csak az Erdélyi föllépte előtti korszakra is jellemző népies életképekben és a népnevelést célzó, ízes rigmus-didakszisban érintkeznek a 40-es évek parasztkultuszával (Paprikás versek, Tarkabarka fonák képek stb.) A tervezett „triumvirátus” tagja, Tompa is a népiesség folklórkultusz szintjén maradt, amíg azonban Czuczor lelkesen és buzgón, Tompa vonakodva és kételkedve nyúl a népies eszközökhöz és modorhoz, nem érezve magát alkalmasnak a „népköltőség”-re. Aranyhoz írott leveléből kitetszik, hogy rendkívül szűkösen fogta föl a népiesség elvét és egyféle, derűs-naiv érzelmtípushoz kötötte alkalmazásának lehetőségét³⁷, de még a János vitézről is hevesen vitatkozott Petőfivel.³⁸ Nagyszerű Népregék, népmondák c. kötete — ha elszakadóban van is az almanach-modortól — erősen stilizált, mesterkéltnaiv népi műtszemlélet hangját kereső „szalon-népiesség”-et képvisel.³⁹

³⁴ Bár a Szilágyihoz írott nagypénteki levél elsősorban nem felfogásmból, hanem kidolgozásbeli fogyatkozások miatt marasztalja el a Toldit, bizonyos, hogy az „Akárki mit mond, én Rózsát ma is jobban szeretem” mondat a parasztmese földolgozás, a folklór-elemekbe való művészi belefeledkezés örömet is jelzi.

³⁵ „Ne forgácsolja erejét apró (bármilyen) költeménykékre, hanem fordítsa fiatalága s szép talentuma egész erejét nagyobb, vagy egy nagy elbeszélő költemény írására. De egészen a Toldi szelvényében legyen.” Aranyhoz 1847. okt. 1.

³⁶ „Én a népdaloknak nem annyira szerzőjük vagyok, mint inkább csak a nép ajkáról összegyűjtőjük és megigazítójuk...” — írja még 1837-ben, s ettől népdalaiban később sem tér el. (Ö. M. 1899. I. köt. 37. l.)

³⁷ „Azonban barátom, engem igazság szerint csak félig lehet népköltőnek mondani. Átnéztem például, amit összesen írtam, sokkal több benne mind nyelvre, mind eszmére tekintve a nem népies mint népies, és látom, hogy ez jövőre is így marad, mert belőlem azon melankolikus gondolatok, melyek sokszor elfogják lelkemet, azután is ilyen nem népiesen fognak kiömlölni, s meglehet, hogy e téren sokkal kevesebbet fogok adhatni, mint rólam felteszed.” (1848. márc.)

³⁸ Levele Aranyhoz 1848. febr. 7-én.

³⁹ Talán legjellegzetesebb példája ennek a Pesti Divatlap által is közölt A tó leánya (1847. júl. 1.). — Tompa mondaföldolgozásairól lásd Kovács Kálmán: „Mit mond az agg rege” (1963.).

Az 1847-ben megjelenő kiadványok, a divatlapok hasábjai stb., tarka képet mutatnak a népiességről: több évtized fejlődésének különböző szakaszait idézik az olvasó emlékezetébe.⁴⁰ A kor színműirodalma is jórészt a népiesség befolyása alá kerül. A prózában föllelhető egy inkább a folklórra támaszkodó árnyalat, mellette pedig egy „falusi életkép”-féle novella- és elbeszéléstípus. A kettő között számos az átmenet, sőt a fiatal Jókainál együtt is jelentkezik a két tendencia. Ő a népmondák kellékeit fölhasználva ír rémhistóriát egy szabadságáért küzdő néptörzsről,⁴¹ majd diákos-népies — sokszor a groteszkbe hajló — humorral életképet.⁴² 1847-ben jelenik meg Vas Gereben Életképek c. kötete is, az előző két esztendőben a Pesti Divatlapban, az Életképekben és a győri Hazánkban közölt, a falu életének jó ismeretéről tanúskodó írásaiból. Ugyanez évben közli a Pesti Divatlap Szegfy Mór szentimentális történetét a városba került falusi lány tragikus sorsáról (Róza, egy leány a népből)⁴³, megtoldva a férfi és nő társadalmi egyenlőtlenségéről elmélkedő bevezetéssel stb.

A népiesség írói szemléletől függő, a népről és a nép számára írásnak különböző felfogásából eredő sokfélesége csak egy irányban mutat némi polarizálódást: a Pesti Divatlap és az Életképek író-költő táborának szétválásában. Ez azonban a „Tízek” ismeretes csatározásain kívül — a népiesség vonatkozásában — messzebb menő következményekkel nem járt. A „Tízek” ugyan nem írtak Vahotnak, Petőfi a tájékozatlan Aranyt is kivonta a Pesti Divatlap köréből,⁴⁴ de mindkét lap bőven közölt ezután is műveket olyan népies íróktól, akik mindkettőjüknek munkatársai. Az sem mondható, hogy Életképek mércének tekintette volna a modernebb népies szemlélethez való közelállást.⁴⁵ Erdélyi megkísérelte elgondolásainak kifejtésével egy-egy bírálatában befolyásolni ezt a keverten áradó népiességet, csekély eredménnyel.⁴⁶

Nyilvánvaló, hogy ez a szemléleti, művészi sokféleség és sokrétűség, összehorlódottság a hazai népies programok egy lényeges, közös pontjára, a nemzeti gondolatra vezethető vissza. A nemzet megújulásáért folyó harcban, ahol az éles polarizálódás, a heves viták a nemzeti erők megoszlásának rémképével fenyegettek, a nem független hazában időszerű volt a népiesség már anakronisztikusan ható válfajainak jelentkezése is az irodalmi közvélemény és kritika szemében. Ezen a nemzeti szempontú talajon mehetett végbe az a fordulat, amely 1848 márciusa után következett be népiességuinkben: a közös célok érdekében való egymáshoz közelítés, az avultabb szemléletű csoportok viszonylagos fölzárkózása, sőt a népies tábor kibővü-

⁴⁰ Néhány példa: Garay érzelmes-uhlandos Vásárfiája. Lévay Tóth Lőrinc színműve nyomán Ekebontó Borbála c. népies balladája a jobbágyait sanyargató földbirtokos asszonyról, ekkor jelenik meg Szelestey Falusi kép c. verse, amelyben a parasztasszony — míg férje részegen fetreng, piszkos gyerekei az udvaron hancúroznak — a béressel szerelmeskedik. A Pesti Divatlap 1847. nov. 4-i számában olvasható a Palócz doromb c. vers, amely szélsőséges tájnyelvi szóalakokat és kifejezéseket használ. (Álneves szerzőjük — Hirtelen Barna — az olvasó kedvéért köznyelvre „lefordítva” is közre adja stb.)

⁴¹ Marcze Zare (1845.).

⁴² A szerfőző (1847.). — Jókai novellatípusairól lásd: Nagy Miklós: Jókai 1968. (A korai novellák c. feje.)

⁴³ Pesti Divatlap 1847. aug. 12—26.

⁴⁴ Arany nem minden aggály nélkül állt az Életképekhez. Városiasan nyeglének érezte, idegennek a maga népies irodalom-értelmezésétől. „És így én, azért, hogy az Életképekhez szegődöm, nem mondom azt, hogy szeretem a század filozófiáját az újdonszat burleszk öltönyében. Ah de-hogy!” — írja szinte mentegetőzve Szilágyinak. Arany és a pesti irodalmi élet közötti feszültségről lásd Tamás A. i. m. és Keresztúry Dezső: S mi vagyok én... Bp. 1967. 198—199. l.

⁴⁵ Jókai pl. közli Tompa és Szelestey verseit is; a próza népies életkép-változatait illetően lásd Tamás Anna: Az Életképek (1846—1848) Bp. 1970. 176. l.

⁴⁶ Arany Rózsa és Ibolya c. műve sem nyerte meg tetszését. Szépirodalmi Szemle 1847. máj. 9.

lése, és ami legfontosabb: magának az irányzatnak új tartalmakkal és formákkal való gazdagodása.

Az 1848 tavaszán bekövetkező forradalmi változások népiességünkben is megindították azt a folyamatot, amelynek során az évtizede formálódó-módosuló nép- és nemzetideál történelmi próba elé került. A népről és a néphez szólás értelmének óriási jelentőség-növekedése mögött részint a tömegmozgalmak által előtérbe tolt kérdések, részint a politikai vezetés gondjai állottak. A tömegek megmozdulása egyszerre félt és óhajtott szükségességgént jelentkezett. A politikai vezetésnek minden eszközre szüksége volt, hogy a polgári demokratikus alkotmányos életbe lépő parasztsággal megérttesse magát, az ösztönös, elsősorban szociális indítású tömegmozgást időszerű nemzeti-politikai iskolázottsággal vértesse föl, egyben a jogos követeléseket a körülmények szabta föltételek között a lehetőség kielégítse. Mind a parasztság, mind a nemesség átérezte a jobbágyfölszabadítás teremtette új földkérdés súlyosságát. Nehezítette azonban a helyzetet a politikai vezetés bizonytalansága. Az országgyűlésben a nemesség épp oly nehezen volt kapacitálható, hogy a jobbágyfölszabadítás által rá váró anyagi veszteségei fölött a nemzet által fizetendő kártérítés reményében térjen napirendre, mint amilyen nehezen volt az új földtörvény részletes kidolgozásáig türelemre inthető a fölszabadított telkes jobbágy, de különösen a földtelen zsellér. Mindehhez járult a forradalom fölfegyverzésének nehéz kérdése.

A vonakodó, de a néptömegektől és Béctől egyaránt szorongatott nemesség jelentékeny része hajlott az engedményekre, a paraszttömegek műveltségbeli elmaradottsága, politikai látókörének szűkös és idejétmúlt volta azonban időnként szinte katasztrófaállássá tette a helyzetet. (Különösen a nem magyar ajkú parasztság esetében, amikor egyes vidékeken szinte az 1846-os galíciai események ismétlődtek meg.) Nem oszthatjuk azt a nézetet, hogy a parasztság szélsőséges meg nem értést tanúsított volna a történelmi helyzet iránt, s csak töredékében vállalta a lényegében vágyainak megfelelő nemzeti célkitűzések szolgálatát. Az azonban kétségtelen, hogy távolról sem állt fönn az az ideális nemzeti egység 1848 — 49-ben, amelyet akkor sokan vártak, s amelyet a konzervatív történetírás megvalósulni is látott — vagy szeretett volna láttatni. Az egység a szembenálló osztályok állandó közeledésének-távolodásának bonyolult folyamatában öltött nyelleges formát. Ezen belül a szociális kérdések terén a paraszti tömegek oldalán volt a kezdeményező erő és fenyegetően sürgette a gyakran meddő vitákba merülő országgyűlést a problémák rendezésére. A forradalom és az ország védelmének fontosságát elsősorban a radikális értelmiséggel karöltve, a kossuthi mentalitású nemesség szorgalmazta. A polgári forradalmi viszonyok bonyolultságának volt a következménye, hogy amíg részint le kellett fegyverezni a parasztságot ha földet foglalt, részint meg kellett győzni, hogy fogjon fegyvert a forradalmi vívmányok védelmében. Le kellett győzni passzivitását, s aktivitását a nemzeti politika medrében kellett a kockázatos fordulat javára érvényesülni hagyni. Csakhogy a nemzeti politika medrét is frissen kellett törnie a korántsem egységes vezetésnek. Igen sokan világosan látták, hogy a történelem által föladott leckét a politikai vezetés csak akkor oldhatja meg, ha a paraszttömegek jogos követeléseit kielégíti — addig a határig, ahol a hazafias nemesség politikailag és katonailag aktív része még nem válik érdektelenné az ügy iránt. Ez a fölfogás azonban csak 1848 őszén érvényesülhetett igazán a Honvédelmi Bizottmány révén. Addigra a szociális kérdések rendezetlenségének gondját háttérbe szorította a forradalmi önvédelmi harc, anélkül, hogy a mélyebbre látó elmék számára ne maradt volna aggasztó tehertétel. Láthatóvá vált, hogy a parasztságnak a nemzetbe fogadása nem mehet végbe olyan magától értetődő módon, ahogyan korábban illúziós elképzelésekben

ez megfogalmazódott. Az természetes, hogy a liberális nemesi illúziók óriási devalválódása következett be a parasztság magatartásának láttán. A radikálisok, a márciusi fiatalok igazolva láthatták magukat, köztük elsősorban Petőfi. Ellenkező értelemben igazolva láthatták korábbi aggályaikat a centralisták is. Ugyanakkor azonban az események alaposan megtépázták azokat a baloldali reményeket is, amelyek — kimondva-kimondatlanul — a paraszttömegek forradalmi tudatosságához fűződtek, s a parasztságban egy nyugat-európai típusú, gyökeres polgári átalakulás következetes végigvitelére alkalmas tömegbázist vártak.

A Kossuth és a radikálisok által is fölsímet megoldás: az érdekek maximális egyesítése. (Ezen belül Kossuth inkább az egyensúlyban tartandó, a radikálisok csoportja a parasztság javára billentendő mérleg égisze alatt állt.) Az egyensúly azonban rendkívül nehezen volt megtartható: nyílt harcban álló osztagok egymásrautaltságának történelmi paradoxonát kellett taktikailag realizálni.

A helyzet és a tennivalók fölsímerésében a márciusi fiatalok jártak az élen. Szinte Petőfi korábbi költeményeinek visszhangjaként fogalmazta meg Jókai 1848 májusának végén „a forradalmi fiatalok klubjának megbízásából” írott cikkében: „Mí magunkat hosszú ideig csaltuk. Azt hittük, hogy népünk van; pedig nincs... szabadságáért bárki más iránt háladatos, csak hazája iránt nem. Ha azt mondjátok neki, hogy keljen fel honát védelmezni a muszka ellen, sírva fakad s azt mondja: hogy inkább robotol és éheznek... Értünk fegyvert nem fog, szavainkban nem bízik, terveinkben nem segít; bünteti bennünk Isten apáink vétkeit. De mi föltettük magunkban, hogy a népet szabad úrrá tesszük, mert kell, hogy legyen magyar nép: szabad és úr, mint volt hajdan... Azért még azon percben is, midőn keresztre feszít bennünket a nép, éljen a nép!”⁴⁷ Június elején Vasvári Pál — a francia forradalom önvédelmi harcára hivatkozva — megemlíti a veszélybe került hazában parancsoló szükségét: „Minden pártkérdés felett áll a nemzetegység”.⁴⁸ És Petőfi, bár látja a veszélyt, ami a forradalom eredményeit veszélyezteti a föltétel nélküli egység hangoztatásában, maga is hasonló értelemben nyilatkozik. Harcostársai és barátai pedig helyenként átvesszik a liberálisok jelszavát is: a nemesség józan belátásból, jószántából mondott le kiváltságairól. Ismét francia párhuzamokat említve, cikksorozatának Nemesség és táblabírák c. részében Jókai propagálja a nemességgel szembeni méltányos álláspontot.⁴⁹ Táncsics — bár az országgyűlésben hevesen támadta a nemességet, szükségesnek érezte a Munkások Újságában már áprilisban hasonlóan nyilatkozni.⁵⁰ Ezek a formulák a nyáreleji és nyári események során hol föl-, hol eltűntek — taktikai megfontolásoktól is függően — a radikális hírlapokban, de a közben meginduló legjelentősebb, legnagyobb példányszámú és legszínvonalasabb néplap, a Petőfi által is helyeselt célkitűzésekkel induló Nép Barátja, ebben a szellemben dolgozott.

A Nép Barátja keletkezésének történetéből tudjuk, hogy „közóhaj által létrehozott választmány” mondotta ki olyan néplap rendkívüli szükségességét, amely megmagyarázza a népnek az új törvényeket, a múlt és jelen összehasonlítását célzó példákkal törekszik a nemzeti öntudat fölébresztésére, tájékoztat a politikai események-

⁴⁷ Életképek 1848. máj. 21.

⁴⁸ Uo. jún. 4.

⁴⁹ Uo. máj. 21.

⁵⁰ „A nemesség jószántából és igazságszeretéből” törölte el a dézsmát és robotot — idézi Szabó Ervin: Társadalmi és pártharcok... 1949. 117. l. „A nemesek, a mi testvéreink derekasan, sőt mondhatni, dicsően viselték magukat; épen ezek, a mi nemes testvéreink már régtől fogva törekedtek arra, hogy egyenlőség legyen közöttünk.” — idézi a Munkások Újságát Spira György: Parasztságunk és a forradalom vezetése. Századok 1949. 108. l.

ről, emellett hasznos gazdasági ismereteket és szépirodalmat is közöl.^{50/a} Petőfi maga is gondolt arra, hogy elvállalja a lap szerkesztését, de az Életképek lekötötte, s ezért ajánlotta Aranyt, aki végül Vas Gereben szerkesztő társa lett.⁵¹ A néplap megindítása Táncsics hasonló kezdeményezése — a Munkások Újsága 1848. ápr. 2-án indult — tapintatos megkerülésének tűnik. Bár a szóban forgó választmánynak maga Táncsics is tagja volt Vörösmarty, Petőfi, Nyáry Pál, Fényes Elek és Sükei Károly mellett, a választmány mégsem az ő már működő lapját vette át és fejlesztette tovább. (Pedig ez Táncsics anyagi gondjait is enyhítette volna. Más kérdés, hogy Táncsics aszkézisig menő puritánsága még az új kormány szubvenciójától való függést is vállalta volna-e.)⁵² Ha föltételezzük, hogy Petőfi úgy gondolhatta, Arany minden ponton osztja elveit — s ezt van elég okunk föltételezni⁵³ —, bizonyosnak kell vennünk azt is, nem minden megfontolás nélkül ajánlotta Aranyt szerkesztőnek, mint akin kívül senkit nem tartott e föladatra alkalmasabbnak.⁵⁴ Emellett mellőzhetőnek tartjuk annak a boncolgatását, hogy mi volt Petőfi véleménye Táncsicsról mint emberről és politikusról: a föladat nemcsak kitűnő tollat és politikai tapintatot, hanem olyan fölfogásbeli kiegyensúlyozottságot is kívánt, amely a nemzeti érdekek egységén belül a parasztság oldalán marad, s olyan személyt, akit a lehető legszélesebb — nemcsak radikális — körökben is népszerűség övez. E föltételek mindegyike nem volt meg Táncsicsban.

Arany előbb hosszán és aggályosan tájékozódott.⁵⁵ Pedig ő maga nagyon is jól érezte a néplapok szerepének fontosságát. Egész forradalom alatti pályafutása során különös érzékenységgel reagált a parasztság köreiben tapasztalható, a polgári forradalom és szabadságharc iránti közöny és az indokolt vagy indokolatlan gyanakvás jeleire.⁵⁶ Községi tisztviselői minőségében szerzett tapasztalatai is okos néplap égető szükségessége mellett szóltak. Petőfihez írott egyik levelében meg is vallja ilyen irányú régi vágyát, s egyben módosítaná is a szépirodalomnak eredetileg csekély teret szánó laptervet: „De ha a szépirodalom sem lesz belőle kizárva, akkor alkalmasint concurrálok (t. i.: pályázok), mert régi kedvenc eszmém költői hatást gyakorolni a népre s ezt ily úton tehetem csak legcélszerűbben és sikeresebben. S ki a népet ismeri, tudni fogja, hogy nála a mennyit az *értelemhez*, meg annyit az *érzelemhez* kell szólni, ha az ember sikert óhajt. Emelni a népet az irodalomban lassan-lassan, nem oly mellékes feladat, hogy már a jelen időben tekintetet sem érdemelne. Ez úton akarnék én hatni, ez lenne elemem. Hiába írunk mi népverseket az Életképekbe, hiába adunk ki pengő forintos Toldikat stb., a népre nem hatnak, de ha az ő olcsó — hihetőleg nagyon elterjedő lapjában íránk, az nem lenne sárba dobott gyöngy. Ez a véleményem a néplapról.”⁵⁷ A néplap föladatának és jellegének ez az értelmezése nemcsak önvallomás, hanem az állandó és nagymértékben az érzelemre apelláló, hatást kívántani hivatott néplap alapelvének meghatározása is — *a forradalom idejére alkalmazott népies program*.

^{50/a} A néplap alapítás körülményeiről legújabbán részletesen szól Varga János: A „Dicsőséges nagyurak” és a pesti forradalom. Petőfi és kora. Bp. 1970. 403. l.

⁵¹ V. ö. Voinovich Géza: Arany János életrajza I. köt. 211. l., Arany Ö. M. X. köt. 583—93. l.

⁵² Az Életpályám szerint Táncsics Szemerével, az akkori belügyminiszterrel való összekülönbözése az oka annak, hogy Szemere a Nép Barátját támogatta, s nem a Munkások Újságát. (Bp. 1949. 246—50. l.)

⁵³ Lásd: Sötér István: Nemzet és haladás 81. l.

⁵⁴ Levele Aranyhoz 1848. ápr. 18-án.

⁵⁵ Részletesen lásd Voinovich i. m., illetve Keresztúry i. m.

⁵⁶ A nemzetőrség toborzásának nehézségeiről többször panaszkodott, a Nép Barátjába írott cikkei, a Losonczy István c. költeménye is ezért íródtak.

⁵⁷ 1848. ápr. 22.

A Petőfihez és Vas Gerebenhez frott későbbi levelekből kibontakoznak a népiességnek a forradalmi időszakhoz igazodó, további programpontjai is, amelyeket így foglalhatunk össze: A lehető legszélesebb tömeghatás biztosítása (a gondos Arany a tipográfiától és tördeléstől kezdve mindent számba vesz!), a műfajok változatossága, az egyoldalú népdaldivaton való fölülemelkedés, a politikai hatalommá lett nép rangjának messzemenő tiszteletbentartása a róla szóló és hozzá intézett írásokban, erkölcsi-politikai erényei kibontakozásának elősegítése. Mindezekhez a szépirodalom mellett szükséges eszköz a népies publicisztika, amelynek igaznak, őszintének és közérthetőnek kell lennie. Arany szerint „így művelnök a népet költészetben és politikában.”⁵⁸

E célkitűzéseket valóban Aranynek a Nép Barátja számára küldött írásaiban látjuk legteljesebben megvalósulni. A költeményekbe történelmi példákkal és aktuális feladatok megjelölésével egy-egy népies „iránycikk” anyaga sűrűsödik (Egy életünk egy halálunk), illetve egy-egy elvontabb politikai fogalom (hazaszeretet, szabadság) költői kifejtése, elemzése kerül (A legszebb virág). A publicisztikai írásokba szépirodalmi elemek szövődnek (fiktív párbeszéd az Önkénytes seregben a háború okait és célját nem értő „szomszéd”-dal, mesei példázat a jó anyáról és gyermekeiről a Segítsünk a hazán!-ban stb.). E munkáiban Arany is igyekszik a belső villongások értelmetlen s a nemzetet veszélyeztető voltát bizonyítani. Költeményeiben a vitéz honszerzők és a haza hajdani védelmezői a fegyvert fogó parasztság elődeiként tűnnek föl.⁵⁹ Egyik cikkében kifejti képzeletbeli vitafelének, aki a háború okát a jobbágyfölszabadításban, tehát urak és parasztkok szembenállásában látja: „... de hiszen tudja szomszéd polgár, hogy maguk az urak voltak a tavaszon Pozsonyban összegyülekezve, és magok határozták el, hogy tovább a jobbágyot ne szolgáltatassák, a király aztán csak helybenhagyta, megerősítette a törvényt, amit az urak magok jószántából csináltak. Az igaz, hogy az ország megfizeti nekik a robotot és dézsma árát: de mégis elég szívesség tőlük, hogy addig váraкоznak: mert csak ezen a nyáron is hánynak szántatlan-vetetlen maradt a földje amiatt, hogy nem volt kívül munkáltatni. De az urak azért nem haragusznaк a szegény emberre: hogy is haragunnának, hiszen magok akarták, hogy így legyen; ha egy-kettő van, aki nem akarta, biz a' háborút nem kezd, ne féljen szomszéd. Szerencséjének tartja, ha őt nem bántják. De hiszen ki bántaná? Miért bántaná? A nép, tudom nem bántja, nincs is oka rá.”⁶⁰

Akár Arany és Vas Gereben intenciói nyomán, akár a munkatársak spontán egyetértése folytán, lényegében ugyanezek az elvek érvényesülnek a Nép Barátja egyéb írásaiban is. Czuczor verses Beköszöntője az első számban ⁶¹ fölhívja a hősi múltú magyarságot, a fölszabadult jobbágyot, hogy mivel „Más a világ sora, mint volt hajdanában, Szabad lett a jobbágy a magyar hazában; Adjon is hát túl a szolgálai erkölcsön, S szabadsághoz illő természetet öltson.” Majd fölsorakoztatja ennek a szabadsághoz illő természetnek az ismérveit: legyen a szabad paraszt önértetes, nem meghunyászkodó, álljon ki azért, ami neki jár, de a másét ne bántsa; szeresse hazáját, legyen bátor harcos, de tudjon uralkodni indulatain, mert igazi eleme a béke. A Czuczorra jellemző „direkt” kioktatás nélkül ugyanezek a gondolatok öltének költői formát Vajda János Adjon isten!-jében.⁶² Vajda nyersebben jellemzi a múltat: „Nem volt eddig a szegénynek Egyebe az ég alatt, Subájánál, mely véletlen Nyaka-

⁵⁸ Levele Vas Gerebenhez.

⁵⁹ Az örökség.

⁶⁰ Az önkénytes sereg. Ö. M. X. köt. 158—59. 1.

⁶¹ 1848. jún. 4.

⁶² 1848. jún. 11.

csigáján maradt. Lopott, rabolt s a szegényt is Rabolták idegenek, No de már ezt mindenkinek az isten bocsássa meg!” — mert, írja a költő —, ezután minden jól lesz: egyenlő és szabad mindenki, aki szegény volt sem nincstelen már; ha veszély jönne, hazáját megvédi, szolganépek nem igazhatják le a szabad magyarságot. Az egyetértést, összefogást hangsúlyozza Vajda Ki bánt? c. költeménye is.⁶³ Ugyanabban az irányban hatnak pl. Székács Pál, Petőfi István katonadalai⁶⁴, a történelmi példázatok hasonlóképpen, ide értve Petőfi Bánk bánját és Kun László krónikáját⁶⁵, Gaál József Kinizsi Pál c. költeményét,⁶⁶ vagy Bulcsu Károly Zákány Pista c. kalandos-verses históriáját is Szendrő ostromáról⁶⁷, mint az eszmekörökön belüli egyéni változatokat.

A Nép Barátja ilyen jellegét és szellemét eleinte általános helyeslés kíséri⁶⁸. A nyári választások lezajlása hamarosan megzavarja ezt az egyetértést. Táncsics megtámadja a Nép Barátját, mire Vas Gereben elutasítóan válaszol⁶⁹; Arany is elégedetlen a figyelmeztetéseit és javaslatait többnyire mellőző szerkesztőtárrsal. A kifogások elsősorban a néphez szólás vasgerebeni módját illetik, de jól érezhető, hogy a hang megválasztását indukáló szemléletmód ellen is irányulnak. Petőfi nyíltan is megírja Aranynak, hogy a Nép Barátja a „legpecsovicsabb lap széles e hazában...”, értve benne kedves collegád royalistico-ministerialis cikkeit. Ezt én mindjárt eleinte vagy is előre sejtettem, sőt neked is megmondtam, hogy Vas G. ha nem gazember is, de éretlen legény⁷⁰ — A forradalom történetével foglalkozó kutatóink, újabb irodalomtörténetészeink jó ideig ez idézet első felére hagyatkozva általában „pecsovics” lapnak tekintik a Nép Barátját, amelybe Arany — amikor kiismeri Vas Gerebent — csak szerződésben vállalt kötelezettségének becsülettel eleget teendő ír egy darabig. Az idézet második, értelmező fele azonban arra figyelmeztet, hogy Vas Gereben „éretlensége” miatt jócskán kerültek bele olyan cikkek, amelyek bizonyos helyzetekben Petőfi szerint nem váltak javára az ügynek. Különösen bántó volt ez az elkeseredett Petőfi számára akkor, amikor ő éppen akasztófát szánt a Batthyány-kormány minden egyes tagjának — Kossuthot is beleértve.

Mindezek ellenére, mint fórumot Petőfi sem hagyta kihasználatlanul a Nép Barátját, és hónapok múltán is, amikor Arany elszámolási vitákba bonyolódva Vas Gerebennel, egy sort sem írt már a lapba, Az apostol gondolatkörében keletkezett Vérmézőt és a Buda várán újra német zászlót, a Péter bátyát itt közölte.⁷¹

A Nép Barátja 1848 nyarától valóban kapkodva politizált. (Notabene: akkoriban az egész magyar sajtóra ez volt jellemző.) Egymás után hozta a Zschokke-travesztiákkal kísérletező Boros Mihály legitimista tanhistóriáit a földfoglalások ellen⁷², Lévay József Ha én király volnék c. naiv királyellenes költeményét, amely szerint ha ő király lenne, nem volna nyugta a lelkiismeretfurdalástól, elsőként palotájából, sőt:

⁶³ 1848. jún. 18.

⁶⁴ Székács: Honvéd-dal jún. 25., Petőfi I.: Dal júl. 9.

⁶⁵ 1848. júl. 30., szept. 3.

⁶⁶ 1848. júl. 16.

⁶⁷ 1848. júl. 23.

⁶⁸ Pl. az igen szókimondó Radical-lap (szerk. Mérey Mór és Rosti Zsigmond) „Hírlapi szemlé”-jében lelkesen ünnepli, s tárcarovatában igyekszik is követni, amikor Lisznai Két király c. költeményét közli. (1848. jún. 17., júl. 2.)

⁶⁹ 1848. aug. 27.

⁷⁰ 1848. aug. 16. — Petőfi és Vas Gereben egyébként korábban jól megértették egymást. V. ö.: Martinkó A.: Petőfi útja a győri Hazánkhoz. Petőfi és kora (1970.) 136—137. l.

⁷¹ 1849. jan., febr.

⁷² Pl. 1848. okt. 1.

„Nyakamat a hóhérpallos alá vetném, Nem szólnék ellene, mert megérdemelném!”⁷³
Itt jelenik meg Sárosi Ponyvára került arany trombitájának radikális hangú „második
lehelet”-e is.⁷⁴

A Pest eleste után majd köpönyeget fordító Vida Károly Figyelmező című lapja
ekkor már javában támad minden nélapot, nem téve köztük különbséget. Szemfor-
gató módon fejtegeti, hogy a magyar nép könnyen vezethető, a közrend iránt fogé-
kony, áldozatkész, általában olyan, „mellyel ildomos vezérlet mellett a kítűzött célt
elérni nem nehéz” —, majd nekitámad a szerinte a sajtószabadsággal visszaélő hírlap-
irodalomnak, s példának éppen a nélapokat hozza föl, amelyekben „fosztogatási,
gyilkossági tanok” vannak elhintve királyellenességgel és köztársasági eszmékkel
együtt.⁷⁵ Előbb a Nép Barátja vág vissza, azután a Munkások Újsága, majd a Prjatel
Ludu.⁷⁶ Így Vas Gereben, Táncsics és Szeberényi időlegesen egy hadállásba kerül
a jobboldallal szemben. A nélapok elleni támadások fő ereje Táncsicsra zúdult, aki
a parasztok, községek elégedetlen leveleit közölve, nem kerülhette el a kormány
elleni lázítás, vagy legalábbis a szorongatott helyzetben oly szükséges egység megbon-
tásának vádját⁷⁷ és Vas Gereben is ellene fordult,⁷⁸ úgy véelve, hogy a jóhiszemű Tán-
csics nem látja be közleményei visszhangjának következményeit. Maga a baloldal is
kénytelen volt Táncsicsot leinteni.⁷⁹

1849 júniusában adtak ismét hangot többen a nélapokkal való elégedetlen-
ségüknek. Köztük volt Erdélyi János is, akkor a Szemere-kormány félhivatalos lap-
jának, a Republicának szerkesztője. Örömmel üdvözölve Arany új nélap-tervét
(Népszabadság) írja: „...igazán hiával vagyunk oly népi lapnak, mely komolyan és
épületesen, ne csak elménczkedve, hanem alaposan, ne csak mulattatólag (értsd:
szórakoztatva) hanem tanítva is szóljon a néphez, a mi atyáinkfiaihoz, kiket az
evangeliomi mester tanai foglaltak el eddig, most pedig a politikai evangeliomnak
kell elfoglalni minden gondolataikkal együtt. A nép nem gyermek, ő megérti a jó-
szót. Neki nem kell csevegés vagy éppen fecsegés. Az írók humorát alig élvezheti,
mivel ő minden írónál gazdagabb humorban ha kell.” Gúnyosan céloz Vas Gereben
„kedélyrontó viczkáندozásai”-ra, Táncsics szájbarágó-fontoskodó modorára és
„kend”, „kegyelmed” féle olcsó fordulataira. Komolyságot, a törvények értelmezésé-
nél ünnepeilyességet óhajt a nélapokban és a nyomdász korában népek szóló hírlapot
szerkesztő B. Franklint állítja példaképül.⁸⁰ Bár az Erdélyi-féle nélapeszmény eltérni
látszik Aranyétól annyiban, hogy a szépirodalomra nem fordít sok gondot, s a poli-
tikai didakszis túlsúlya mutatkozik benne (amitől Arany visolygott, ezért nem tetszett
neki Táncsics lapja sem), az eddigi nélap-gyakorlat elleni kifogásai jogosak.

Vas Gereben, akit nemrég a már Pesten megjelenő Esti Lapok is dicsért⁸¹ sértő-
döten válaszolt Pálffy Albert lapjában, a Marczius Tizenötödikében, amely éppen

⁷³ 1848. nov. 12.

⁷⁴ 1848. dec. 10. — Királyellenes, köztársasági szellemű kitételekkel a magyar forradalom meg-
indulásáról.

⁷⁵ 1848. nov. 26.

⁷⁶ A Nép Barátja szlovák nyelvű testvérlapja Petőfi egykori barátja, Szeberényi Lajos szerkesz-
tésében. A nélapok és Vida vitájához: Kossuth Hírlapja 1848. dec. 2. (133. sz.) 581. l.; dec. 3.
(134. sz.) 585. l.; dec. 8. (138. sz.) 603. l.

⁷⁷ Az ellene indított hajszárol és lapja megszűnéséről lásd Szabó Ervin i. m., illetve D. Szemző
Piroska: Táncsics Lapja, a Munkások Újsága. It 1952.

⁷⁸ Kossuth Hírlapja 1848. dec. 28.

⁷⁹ Madarász erre vonatkozó följegyzéseit idézi D. Szemző Piroska i. m. V. ö.: Vörös Károly:
Petőfi és a pesti kispolgár. Petőfi és kora 31— 32. l.

⁸⁰ Republica 1849. jún. 20.

⁸¹ 1849. jún. 5.

Erdélyi cikkének megjelenése idején írt a néplapok hasznáról és jelentőségéről⁸². Erdélyi pár fölünyes sorban reflektált mindössze.

Arany új néplapterve történetének első alapos földolgozója, Czöbel Ernő⁸³ valószínűsíteni igyekezett, hogy a terv mögött Szemere taktikai manővere húzódik meg. Eszerint az elhallgattatott Táncsicsnak az orosz intervenció idején kiadott Forradalom c. röpiratait lett volna hivatott közömbösíteni egy új, a Nép Barátjánál hatékonyabb néplap. Szemere eredetileg a kormány hivatalos lapjaként megjelenő Közöny melléklapjának szánta. Közben „kapóra jött” neki Arany ajánlkozása. Megállapodtak, s lehetetlen, hogy a kormányelnök ne tájékoztatta volna a szerkesztőjelöltet: ellensúlyozni akarja a Táncsics-féle hangulatkeltést. Arany tehát ezzel tisztában lévén vállalta volna az új néplap szerkesztését. Túlzásnak éreztük azt a beállítást, hogy a Népszabadság tervének történetében ekkora szerepet játszott volna a radikális agrárreformot követelő, Táncsics által kiadott, kis példányszámú röpiratok megjelenése. Szemere-ről is nehéz föltételezni, hogy a földkérdés miatti elégedetlenséget, amely Táncsics agitációja nélkül is állandó volt, lecsillapíthatónak tartotta volna bármily kiváló néplap megindításával. Az azonban bizonyos, hogy általában szükségesnek tartotta ebben az időben a kormánynak a néptömegekre gyakorolt befolyását fokozni, s ehhez alkalmas sajtóorgánumot is létrehozni. Arany valóságos szándékait a ponyvafüzeteket a kormánynak följajnló beadványában fogalmazta meg: „...megmaradásunk egyik fő feltételének s a népköltészet leghálásabb feladatának tartom a népre és hadseregére lehető legnagyobb kiterjedésben hatni...” Arany szerint, tehát a népiesség előtt ekkor a nemzeti lét és az ezzel szorosan összefüggő forradalmi honvédelem kérdése állt. Hogy ezt miként vélte szolgálni, s hogy mennyire állt közel vagy távol Táncsics elképzeléseihez, azt költészetéből láthatjuk.

A néplapok létrehozására, terjesztésükre, a tömegekhez való eljuttatásukra fordított különös gond⁸⁴, a jobb szerkesztésükre, színvonaluk emelésére irányuló igyekezet, az irodalmi népiesség legnevesebb képviselőinek hozzájuk fűződő tervei és reményei, a körülöttük folyó viták arra vallanak, hogy az idők megérlelték a gondolatot a népiesség egy speciális orgánumának a létrehozására. A népiesség ekkori sokrétűsége éppen ezen ponton hatott ellentmondásosan. Az érdekegyesítés talaján mégis a nemzeti forradalmi erők jelentős tömörülése jött létre e keretben, fölzárkózás indult meg az irányzaton belül. A társadalmi- és honvédó problematika háttérbe szorította a puszta folklór-kultuszt, és a népiesség a forradalom és szabadságharc politikai tömegagitációjának lett közvetett-közvetlen hordozója.

A szépirodalmi lapoktól, hírlapoktól kezdve a verskötet-, rölap-, ponyvakiadványokig, kalendáriumokig tekintve át a korszak irodalmi természetét, e tömörült-fölzárkózott népies költészet és próza túlsúlya konstatálható az irodalomban.⁸⁵ A „nép-

⁸² 1849. jún. 20., illetve Erdélyi Jánosnak a republicanusnak uo. 53. sz. 211. l.

⁸³ Arany János tervezett néplapja, a „Népszabadság”. It 1917. 479. l.

⁸⁴ A Honvédelmi Bizottmány rendeletet adott ki, hogy a falvakban a Nép Barátját fölolvassák, a belügyi és a kultusz tárca többszáz példányt előfizetett olyan falvak számára, amelyek megrendelni nem tudták, stb.

⁸⁵ Pl. az Életképekben Arany versei (Az Alföld népéhez, Magyar nemzetör dala címen a Nemzetör dal, Rákóczié), Petőfi költeményei (Önkénytesek dala címen a Van-e köztünk..., A vén zászlótartó, Lehel, Dobzse László, Tiszteljétek a közkatonákat), Tóth Kálmán: A szerezsán, A huszár; Lisznyai: Rákóczi és Brankovics; Szász Károly: Hányadán vagyunk hát!; Jámbor Pál: Tábori dalok stb. — Jókai Esti Lapok c. hírlapjában Honvéd és huszár címen Gyulai Pál és Szász Károly két népies költői versenye: 1849. jún. 6. — A fővárosi hírlapok tárcarovatának az anyaga is jórészt ilyen, a vidékieké (Alföldi hírlap, Szegedi Híradó, a kolozsvári Honvéd stb.) gyakran utánközlések révén is hasonló. — Kötetekben pl. Berecz Károly: Szabad hangok, Mentovich Ferenc: Nemzeti színek, Zalár József: Szabadság dalok stb. — A füzetes kiadványok seregéből itt Sárosi Arany trom-

lap” gárdája elvileg ennek az irodalmi megmozdulásnak a vezérkarát jelenti, illetve jelenthetné. A nemzeti összefogás konkrét értelmezésében azonban kibomlottak az elvi eltérések is. Míg Arany olyan nemzeti összefogást óhajtott szolgálni a „néplappal”, amely a legjelentékenyebb politikai tényező a fölszabadult jobbágy, mások — s időnként Vas Gereben is — a polgári forradalmak törvényszerűségei értelmében a kulturálatlan és politikailag iskolázatlan tömegek, a parasztság kézbentartásának eszközét látták ebben a sajtóorgánumban. Jórészt az ilyen ellentétek hiúsították meg a politikai- és hadihelyzet változásai miatt egyébként is oly zilált irodalmi életben, hogy a nemzeti irodalomnak ez a már formálódó, minden korábinál szélesebb publicitású fóruma és centruma kiteljesedjék és megszilárduljon. Így következett be az, hogy a népiesség a forradalom és szabadságharc idején egyértelműbben tudott a haza védelmében, mint a szociális célok érdekében szót emelni.

*

Mindezeket azon véleményünk alátámasztására sorakoztattuk föl, hogy a magyar irodalmi népiesség szerepe és számottevő jelentősége nem zárult le az 1848 — 49-es forradalom és szabadságharc előtt, eszmei tekintetben nem maradt meg a demokratikus reformerség, a paraszti-plebejus elégedetlenség, az antifeudális lázadás fokán, ha képviselői nem érték is föl mindig Petőfi forradalmi programjának célkitűzéseit, s alkotásaik esztétikai értéke alatta maradt Petőfi és Arany műveinek. Tehát — ebben az összefüggésben — nem tekinthetjük Erdélyi János 1847-es elméleti összefoglalását sem a népiesség elméletében a végső pontnak.

Az irodalmi népiesség forradalmi funkciója azért is kerülhette el eddig irodalomtörténetírásunk figyelmét, mert Petőfi és Arany művein kívül ez időben számottevő esztétikai értéket alig hozott létre. Magától értetődik, hogy a korábban is erősen programszerű, irányköltészet jellegű népiességben az 1848 — 49-es események a közvetlen tételeltséget, a didakiszt hozták előtérbe. A közvetlen, egyértelmű hatás esetleges csökkenése miatti aggodalom következtében a népiességben a gondolat költőileg igényesebb megfogalmazása háttérbe is szorult. (Ott is, ahol a tehetség egyébként adva volt.) Így a korszak népies alkotásainak többsége fölvilágosító — agitatív rigmus, história, „versifikáció”. A gondolat művészi megfogalmazásával kapcsolatos, ösztönös aggályok, vagy szándékos tartózkodások méltán váltották ki Arany és Erdélyi bosszankodását, joggal háborodtak föl Vas Gereben modorán, a parasztság naiv gyermekként való kezelésén, bár maga az népnevelő hajlamú Arany is sűrűn tett engedményeket e téren, különösen a Nép Barátjának és a ponyvára szánt versek írásakor. Jellemző, hogy a közvetlen tételeltséget lehetőleg ekkor is elkerülte és a tanulságot igyekezett külön megfogalmazni egy-egy előhangban (pl.: Losonczi István c. költeménye). Petőfi az, aki legkevésbé táplált e tekintetben aggályokat. Amikor a példázat eszközhöz nyúlt — Arany hasonló megoldásaira, pl. a János pap országára emlékeztetően —, a népi-parasztos historizálás természetes gesztusával és a forradalmár csúfondáros hangján szólt pipogya királyokról (Dobzse László, A király esküje), szajha királynékról (Bánk bán), hitvány ellenségekről (Mit nem beszél...). Az eredmények nem az aggályoskodókat, hanem Petőfit és Aranyt igazolták.

bitájára utalunk, a naptárak közül a Bucsanszky-féle Nagy Képes Naptárra, vagy a Kecskeméti Naptárra. (Ez utóbbinak 1848-ra megjelent füzetét Kukoricza Jancsi élete címmel Petőfi János vitézét kezdte folytatásokban közölni.) — Részletesen a korszak irodalmáról: Áldor Imre: A forradalom költészete 1867., illetve újabban Dezsényi B.: A magyar hírlapirodalom 1848—49-ben It 1949. 1. sz., Waldapfel József és Rubinyi Mózes 1948-ban megjelent tanulmányai.

A forradalmi események többnyire oly nyersen tárták föl a népies nemzeti ideálkép és a tényleges társadalmi valóság ellentéteit, hogy ezek mérséklése, kiegyenlítése a népiesség egy „irodalmon kívüli”, nálunk igazában ekkor és ezért megszülető „műfajában”, a népies publicisztikában látszott legcélszerűbbnek. Ez a publicisztikus, érvelő-élőbeszédés módszer korábban sem volt egészen idegen a népies prózától, s olvasóközönség teremtő szerepe még évtizedekig érvényesült a század későbbi néplapjaiban és kiadványaiban.

Az 1848 — 49-es népies irodalmi termésből, az új helyzetdalokból és a háborús genre-alakok összeségéből, prózai írásokból kibontakoznak az új népi hős körvonalai: a nem kötéllel fogott nemzetőr, a vén zászlótartó, a huszár, a veressipkás, a közhonvéd, a katonáknak álló betyár stb. Ugyanannak a hősnek egy-egy típusváltozatai ók: a nép és haza friss szabadságáért fegyvert fogó, az ősi nemzeti erényeket híven megőrző és újra fölvirágoztató magyar paraszté.

József Nacsády

DIE LITERARISCHEN VOLKSTÜMLER UND DIE REVOLUTION VON 1848/49

Im Jahrzehnt der bürgerlichen Revolutionen, in dem auch die Leibeigenschaft aufgehoben wird, vollzieht sich eine bedeutende Umwandlung in der literarischen Bewegung der Volkstümmler in Mittel- und Osteuropa. Die Volkstümmler spielen bei der ideologischen Vorbereitung der Verbürgerlichung und Unabhängigkeit der Nation sowie bei der Schaffung der nationalen Einheit, die für unerlässlich gehalten wird, eine wichtige Rolle. Deshalb entwickelt sich ihr früheres Hauptmerkmal — der Kult der Folklore — zu einem programmatischen Kult des Volkes, das heißt der Bauernschaft, die man als Grundlage der Nation ansah. Innerhalb dieser Tendenz sind zahlreiche, in den Nuancen unterschiedliche Betrachtungsweisen zu verzeichnen. Wir halten die folgenden beiden Auffassungen für die wichtigsten:

a) Man muß die Bauern — das Volk — von ihrer Rückständigkeit befreien und, ihnen ihre latent bereits vorhandenen nationalen Tugenden bewußt machen, damit sie sich in der Zeit der großen gesellschaftlichen Umwandlung nicht gegen die anderen Schichten und Klassen der Nation wenden und damit sie innerhalb der neuen einheitlichen Nation zu selbstbewußten Vertretern des Nationalcharakters werden und das wirkungsvollste Gewicht gegen den fremden Einfluß bilden können.

b) In der Bauernschaft sind die nationalen Tugenden bereits lebendig, sie ist geeignet, Haupttriebkraft einer radikalen gesellschaftlichen Umwälzung zu werden. In diesen beiden Auffassungen mischen sich in unterschiedlichen Relationen Elemente der sozial begründeten „populaire” und der poetischen Anschauung. Die der Bauern zugeschriebenen Charakterzüge beruhen natürlich zum größten Teil auf bloßen Illusionen, auf den historisch begründeten moralischpatriotischen Forderungen, die der bürgerliche, beziehungsweise liberal-adlige und eventuell sogar plebejische Demokratismus an das Bauerntum, stellt.

Im literarischen Leben tauchen in überraschend großer Anzahl Programmklärungen und theoretische Abhandlungen der Volkstümmler auf. Neben dem Kult des Volksliedes treten Prosawerke und lyrische Genrebilder mit bäuerlicher Thematik, Erzählungen (oft mit didaktischer Aussage), Verserzählungen und gereimte Bauernmärchen in den Vordergrund. In der Literatur der national nicht unabhängigen Völker behandelt die Epik der Volkstümmler — um die Unabhängigkeit und die Herausbildung der Nation zu fördern — oft auch historische Themen.

Bei den ungarischen literarischen Volkstümmlern machen sich diese Erscheinungen in dem Jahrzehnt von 1840 — 50 bemerkbar. Das zeigt sich vor allem in der theoretischen Tätigkeit János Erdélyis und im poetischen Schaffen Petőfis und Arany's. Während der Revolution und des Freiheitskampfes von 1848/49 werden die — auf diese Art und Weise umgestaltete — Prosa und Lyrik der Volkstümmler zu einem der wirkungsvollsten Propagandisten der revolutionären Ideen, außerdem bildet sich die politische Publizistik der Volkstümmler heraus. Neue Presseorgane erscheinen; volkstümliche Zeitungen, die politische Artikel und gleichzeitig literarische Arbeiten veröffentlichen.

Am bedeutendsten von allen „Nép barátja“ (Volksfreund), ein Blatt, das auf die Initiative von Petőfi hin gegründet wurde und bei dem Arany als Mitredakteur tätig ist. Natürlich ist das Niveau dieser Zeitungen, die die revolutionären Errungenschaften propagieren, und den Massen politische Bildung vermitteln wollen — das heißt, das Niveau der Artikel, Gedichte, der patriotischen Erzählungen, die zur Verteidigung des Vaterlands aufrufen, der Soldatenlieder usw. — außerordentlich unterschiedlich, die ideologischen Auffassungen der Redakteure sind recht unsicher. Trotzdem bereiten die literarischen Volkstümmler in Ungarn die Revolution nicht nur vor, sie haben auch eine revolutionäre Funktion.